

ביטול צוואה על-ידי המצווה

אורי צפת*

א. מבוא

צוואה לא רק עושים. צוואה גם מבטלים. אבל איך? בפרסומת עכשווית בטלוויזיה נראית אמה מאוד נחמדה, מוחקת בצוואתה החתומה על ידה, באמצעות טיפקס, את שם אחד הילדים שלא קנה לה מתנה ליום הולדתה או שלא בא לבקר אותה. זה משעשע מאוד אבל מטעה את הציבור, כי זו לא הדרך. במאמרי זה אראה כי לביטול צוואה יש משמעויות משפטיות נרחבות, הרבה מעבר למה שהמחוקק נתן עליו את דעתו, דבר המצריך לתקן את חוק הירושה¹, ולכלול בתוכו פרק מיוחד משלו, העוסק בביטול צוואה.

ב. חוק הירושה

חוק הירושה נחקק בשנת 1965. מאז עברו כ- 50 שנה. פרט למספר תיקונים (די דרמטיים) שנעשו בו, הוא לא שונה באופן מהותי, כך שהקונספציה נשארה כמו שהיא. בשנות השישים של המאה הקודמת, אוכלוסיית ישראל לא היתה גדולה (פחות מ- 2 מיליון בני אדם) אולם היו אז שני מאפיינים, שונים לחלוטין מהיום – האחד, רוב האוכלוסיה היתה צעירה, לא היתה אז שכבת אוכלוסיה מזדקנת (אוכלוסיה זו

* עו"ד המתמחה בענייני המעמד האישי.

¹ חוק הירושה, תשכ"ה-1965, (להלן: "חוק הירושה" או "החוק").

היתה, ברובה, מורכבת מעולים חדשים, ניצולי שואה). המאפיין השני הוא, שהאוכלוסיה לא כללה ברובה בעלי רכוש, ממון ונדל"ן בהיקפים גדולים. ומה היום? תושבי ישראל מונים היום כ- 8.5 מיליון איש, בהם שכבת אוכלוסיה מתבגרת (כך נכנה אותם), גדולה מאוד. ברובה הגדול, הינה בעלת רכוש נדל"ן וממון. האוכלוסיה הזאת לא רק צברה הון אלא גם ירשה כבר את הוריה שנפטרו. מדובר בהון רב המועבר מיד ליד באמצעות הצוואה, אותה פיסת נייר הנעשית באופן חד-צדדי על-ידי המצווה. ניתן למצוא מצווים שעשו בימי חייהם צוואות רבות. הצוואות נעשות בכתב יד, בפני עדים, בפני רשות או נוטריון ואפילו קיימת צוואת שכיב מרע.

ג. תיקונים בולטים בחוק הירושה

במשך חמישים השנים האחרונות, חוק הירושה קפא על שמריו. להוציא מספר תיקונים חשובים כשלעצמם, הקונספציה לא השתנתה. ניתן למנות על כף יד אחת תיקונים אלה, כמו תיקונים שונים בזכות הירושה של בן הזוג² (תיקון שמקורו בתוצאות מלחמת יום הכיפורים), תיקון סעיף 25 לחוק³ (קיום צוואות על-אף פגמים בצורתן); סעיף 8(א) לחוק הנוגע לצוואת הדדיות⁴; זכויות ילד מאומץ⁵; הקמת רשם

² תיקון מס' 2 לחוק הירושה, תשל"ג-1973.

³ תיקון מס' 11 לחוק הירושה, תשס"ד-2004.

⁴ תיקון מס' 12 לחוק הירושה, תשס"ה-2005.

⁵ תיקון מס' 13 לחוק הירושה, תשע"ב-2012.

הירושה והעברת הסמכות מבית-המשפט המחוזי לבית-המשפט לענייני משפחה ורשם הירושה.⁶

ד. התוצאה

כל הרכוש הרב הזה עובר כעת לדור הבא באמצעות צוואה (או על-פי צו ירושה שעל-פי דין). כתוצאה מכך מתמלאים כעת בתי-המשפט לענייני משפחה בבקשות לקיום צוואה שהוגשו להן התנגדויות. כנגד צוואה אחת נשלפות צוואות נגדיות, מכאן ולשם. ניתן למצוא, בנקל, תיקים בהם מככבים שלוש או ארבע צוואות שהמנוח עשה בימי חייו וכל יורש תולה יהבו בצוואה אחרת. אנו נתקלים בצוואות הדדיות ששונו או בוטלו. פסקי-הדין מתרבים והולכים. ההתנגדויות לצוואות לעיתים חסרות שחר, לעיתים לעניין. מומחים רפואיים (בעיקר פסיכיאטרים גריאטרים) ומומחים להשוואת כתבי יד עסוקים מבוקר עד ערב במתן חוות-דעת, בעד או נגד, תשובות לשאלות, עדויות וחקירות, הכל גורפים שכר-טרחה, ממש תעשיה שלמה.

ה. "מבצעי צוואות"

סיבה נוספת לצוואות הרבות וההתנגדויות להן הינה ריבוי עורכי-הדין. הנגישות הרבה לעורכי-דין, הוזלת תעריפי הצוואות והעובדה שכל עורך-דין סבור שהוא מומחה גדול ובעל ניסיון לעשיית צוואה, מביאה לריבוי הצוואות, רבות מהן שגויות. נזכיר, שלפני 10 שנים (2003), לשכת עורכי-הדין מצאה לנכון לעשות "מבצע צוואה" בו הוצע אז לציבור (גם בפרסומות רדיופוניות), שירות של עורכי-דין, אשר תמורת שכר סמלי, יעשו צוואה לכל דיכפין. המבצע הזה כלל עשיית צוואה במחיר

⁶ תיקונים מס' 9-10 לחוק הירושה, תשנ"ח-1998.

1,120 ש' בעוד שצוואה הדדית עלתה 1,682 ש' (כולל מע"מ). קשה לדעת מה הניע את לשכת עורכי-הדין להפוך את הצוואה למצרך הנמכר לכל דיכפין במחיר זול ואחיד (התנאי היה שהעורך-דין המשתתף במבצע יהיה מבוטח בביטוח אחריות מקצועית...). בעקבות זאת לא קשה למצוא, גם היום, אתרי אינטרנט של עורכי-דין, בהם הם מציעים "מבצעי צוואה" במחירים "אטרקטיביים". הצוואות הללו "מבשילות" כעת, שעה שהמצווים הולכים לעולמם בדרך כל בשר. לא נעשה כל מחקר אקדמאי בעניין הזה, אך ניתן להניח שחלק מהן מצאו דרכן לבית-המשפט.

1. מה זו צוואה?

צוואה אינה כרטיס נסיעה באוטובוס, צוואה הינה מסמך-על! בצוואה יכול אדם להעביר לאחרים את כל מה שיש לו, הון עתק, נכסי נדל"ן וכספים בשיעור בלתי-מוגבל. כאשר מדובר בחוזה שכירות או חוזה מכר דירה, יושבים על המדוכה, מחליפים טיוטאות והצעות, דנים לשם או לכאן. בצוואה אין זה כך. צוואה הינה מסמך מתוחכם הצופה פני עתיד, מסמך Irreversible, שלאחר מות המצווה לא ניתן לתיקון ולא ניתן לשינוי. המומחיות הנדרשת הינה לא רק בדרכי עשיית הצוואה אלא גם בחוק הירושה כולו, בדיני המשפחה (תוצאותיו של חוק יחסי ממון, התשל"ג-1973), דיני הקניין, דיני החוזים, מיסוי מקרקעין ומיסוי הון ואפילו הפסיכולוגיה של המצווה מול הפסיכולוגיה של היורשים. כל זה אינו עניין למבצע כזה או אחר. לכל זה נדרש ידע רב והרבה ניסיון.

ז. התנגדות לצוואה כדי להביא לביטולה

רק לאחר פטירת המנוח, ניתן להגיש התנגדות לצוואה שעשה כדי להביא לביטול הצוואה על-ידי בית-המשפט. בפסק-דין שניתן לאחרונה⁷ נדחתה בקשה לביטול צוואה של אדם שטרם נפטר (אך הינו חסוי ולא כשיר לעשות צוואה חדשה) וזאת על-אף הנזק הראיתי שייגרם אם הדיון בהתנגדות לצוואה יתקיים לאחר פטירתו בעוד שנים רבות. בית-המשפט קבע נחרצות שאין לדון בהתנגדות לצוואה כל עוד המצווה חי, וכי רק לאחר פטירתו ניתן להגיש התנגדות לצוואה. על פסק-דין זה הוגשה בקשת רשות ערעור⁸. בית-המשפט העליון, בשלב זה, ביקש את תשובת בעלי הדין כך שבינתיים טרם ניתנה בה החלטה עניינית.

ח. עילות לביטול צוואה מצד היורשים לאחר פטירת המצווה

עילות ההתנגדות העיקריות לצוואה מנויות בחוק הירושה מאז 1965! נסקור אותן בקצרה: **האחת:** סעיף 26 - חוסר כשירות לצוות. מי שהינו קטין או פסול דין או שאינו יודע להבחין בטיבה של צוואה, צוואתו בטלה; **השניה:** סעיף 30(א) - הוראת צוואה שנעשתה מחמת אונס, איום, השפעה בלתי-הוגנת, תחבולה או תרמית בטלה; **השלישית:** סעיף 30(ב) - הוראת צוואה שנעשתה מחמת טעות תהא בטלה אם לא ניתן לתקן את הטעות; **הרביעית:** סעיף 35 - הוראת צוואה המזכה את מי שערך אותה או היה עד לעשייתה או לקח באופן אחר חלק בעריכתה **בטלה**. קיימות טענות נוספות לביטול צוואה או הוראות מתוכה, אך לא נרחיב כאן בעניין זה.

⁷ עמ"ש 014981-09-11 (מחוזי ת"א), פלונית ואח' נ' פלוני ואח', לא פורסם, ניתן ביום 8.01.2013.

⁸ בר"ע 2035/13 פלוני ואח' נ' פלונית ואח' (הליך תלוי ועומד).

ט. הדרכים הקבועות בחוק לביטול צוואה על-ידי המצווה ומה יעשה זה שעשה צוואה, אך רוצה לבטלה מסיבה כזו או אחרת? כאן העמיד לו המחוקק שתי אפשרויות בלבד. אין דרך נוספת. סעיף 36(א) לחוק הירושה קובע:

"36. ביטול על-ידי המצווה

(א) המצווה רשאי לבטל צוואתו, אם על-ידי ביטול במפורש באחת הצורות לעשיית צוואה, ואם על-ידי השמדת הצוואה; השמיד המצווה את הצוואה, חזקה עליו שהתכוון בכך לבטלה.

(ב) צוואה חדשה, אף אם אין בה ביטול מפורש של צוואה קודמת, רואים אותה כמבטלת את הקודמת במידה שהוראות הצוואה החדשה סותרות את הוראות הצוואה הקודמת, זולת אם אין בצוואה החדשה אלא הוספה על האמור בצוואה הקודמת."

הדרך הראשונה של ביטול צוואה, היא עריכת צוואה מבטלת, באחת מארבע דרכי עשיית צוואה:

ביטול בכתב יד: המצווה מציין בכתב ידו שהצוואה מתבטלת. כתב הביטול נושא תאריך כתוב בכתב ידו של המצווה וחתום על ידו.

ביטול בעדים: כתב הביטול נעשה בכתב, נושא תאריך וחתום על-ידי המצווה בפני שני עדים, לאחר שהצהיר בפניהם שהוא מבטל את צוואתו. העדים יאשרו באותו מעמד בחתימת ידם על פני כתב הביטול שכך המצווה הצהיר וחתם.

ביטול בפני רשות (או נוטריון): בהגשת ביטול הצוואה בכתב יד על-ידי המצווה לאחד מהם, תוך שהם קוראים את דבר הביטול בפניו והוא מצהיר שזהו כתב ביטול הצוואה.

ביטול בעל-פה: המצווה הוא שכיב מרע או ניצב מול פני המוות והוא מודיע בעל-פה בפני שני עדים המבינים את לשונו כי הוא מבטל את צוואתו הקודמת.⁹

הדרך השניה, **השמדה!** מה זו השמדה? זו מילה קשה עם היבט פשוט וקל. המצווה קורע את הצוואה לגזרים וטוחן אותה ואת כל העתקיה עד דק במגרסה החדשה שקנה במיוחד לכבוד העניין.

דרך נוספת היא עשיית צוואה חדשה סותרת. גם זו דרך הנראית קלה ופשוטה. מחפשים באינטרנט מבצע חדש ועושים צוואה חדשה, אם אפשר בכמה פרוטות. במאמרי זה אראה, שהדרישות בחוק לביטול צוואה אינן שונות מהדרישות לעשיית צוואה ולמעשה מדובר בהיפוכו-של-דבר, מעין גרב הפוכה, אשר המחוקק כלל וכלל לא נתן עליה דעתו. אציע גם מספר שינויים בחוק כדי להתאימו לסעיפי החוק עצמו ולשינויים הנובעים מההתקדמות הטכנולוגית, שכן סעיף 36 לחוק כלל לא תוקן מאז נחקק החוק בשנת 1965 (כ- 50 שנה!).

י. השמדת צוואה

⁹ ראה לעניין זה דנ"א 7818/00 יוסף אהרון נ' אמנון אהרוני פ"ד נט(6), 653 (2005).

אף שפעולת ההשמדה נראית לכאורה פשוטה, אין זה כך ובפרט שאין לכך עדים. לכל צוואה יש העתק אחד או יותר. בשנת 1965 ניתן היה לזהות את ההעתקים לפי הנייר הדק או לפי "הקופי", אותו נייר קופי מהולל בצבע כחול, שבעזרתו הכינו העתקים. כך זה היה שעה שחוקקו את חוק הירושה. זה לא קיים היום. צוואות נעשות בכמה "העתקים" שכולם בעצם צוואות מקוריות (בצוואה נוטריונית קיימת תמיד צוואה מקורית בידי הנוטריון). כיצד ישמיד המצווה את כל הצוואות הללו, אם אינו זוכר או אינו יכול למצוא את כולן? הרי תמיד תמצא איזו צוואה בידי משהו, שלא הושמדה, בטעות או בשכחה, וזו תוגש לקיום על-ידי המעוניין. אגב, בית-המשפט מוסמך לאשר צוואה שאינה במקור, על-פי הוראת סעיף 68(ב) לחוק הירושה, שם נקבע כי רשאי בית-המשפט להתיר הוכחת צוואה בהגשת העתק או באופן אחר.

י"א. חזקת ההשמדה

חזקת ההשמדה קבועה בסעיף 36 לחוק. האמור בחוק נשמע נורא ואיום: "השמיד המצווה את הצוואה, חזקה עליו שהתכוון בכך לבטלה". מה החידוש ומה הרבותא? השמיד - השמיד, לא השמיד - לא השמיד, למה לנו "חזקה עליו"? האם אפשר להשמיד בלא הרצון לבטל? עניין זה, של חזקת ההשמדה, מצא את ביטויו בכמה פסקי-דין. בעיקרון נפסק, שאם הצוואה לא נמצאה, חזקה על המנוח שהשמידה, ומי שטוען אחרת, עליו ההוכחה. למותר לציין שקשה לסתור את חזקת ההשמדה; לאחר פטירת המנוח, את מי נשאל? בעניין מסויים¹⁰ נטען כי הצוואה הושמדה. התביעה

¹⁰ ת"ע 35977-08-11 (חי') א.ע.ד. ואח' ב' מ.ד. ואח', פורסם באתר האינטרנט נבו (11.5.13) כב' השופטת א' מירז.

נדחתה, כיוון שלא הוכח שהצוואה בוטלה על-ידי המנוחה, וכי באי-השמדת עותקי הצוואות גילתה המנוחה את רצונה וכוונתה כי הצוואה תישאר בתוקף.

י"ב. הצעת חוק הממשלה (595) מיום 15.6.11 (-) ביטול צוואה בידי המצווה
הצ"ח הממשלה (הנקראת "הקודיפיקציה האזרחית"), מאגדת בחוק אחד את כל החוקים האזרחיים. במסגרתה נכלל חוק הירושה, אשר נערכו בו רביזיות ותיקונים שונים. סעיף 728 להצ"ח זו קובע כי המצווה רשאי לבטל צוואתו באחת הדרכים לעשיית צוואה או בהשמדתה **בדרך המעידה על גמירות-דעתו של המצווה לביטול הצוואה או בעשיית צוואה חדשה שהוראותיה סותרות את הוראות צוואתו**, כך שיהיה צורך לציין במפורש בצוואה החדשה שהיא מבטלת את הצוואה הקודמת.
בהצ"ח זו **בוטלה** חזקת ההשמדה. לא כל השמדה מעידה על כוונת ביטול. צריך יהיה להוכיח כי למצווה הייתה גמירות-דעת לבטל את הצוואה, כאשר השמיד את הצוואה. כיצד נוכיח זאת? אפשר להוכיח כי בעת ההשמדה היתה מצד יורשים "פוטנציאליים" השפעה בלתי-הוגנת, הסותרת את גמירות-דעתו, והוא הדין בכפיה או אונס. ההוראה אינה עוסקת בהשתתפות בעריכה, אך יש להניח כי בתי-המשפט יפסקו כי מי שמתתף עם המצווה בביטול צוואתו בדרך של השמדה ובכך הפך ליורש, הרי שזו השתתפות בעריכה על כל המשתמע מכך. אולם אם לא ייקבע בחוק באופן הברור ביותר, כי המשתתף בביטול צוואה לא יכול לרשת, לא עשינו כלום, שכן "המשתתף הזה" יהפוך ליורש על-פי דין עקב ביטול הצוואה. אי-לכך, על המחוקק לקבוע כבר עתה כי כל מי שהשתתף בביטול צוואה, הרי שזו השתתפות בעריכה, שכתוצאה מכך הפך ליורש על-פי דין או על-פי צוואה קודמת והוא לא יוכל לרשת. זאת, בדומה

להוראה הקיימת היום בסעיף 35 לחוק, לפיה, הוראת צוואה המזכה את מי שלקח באופן אחר חלק בעריכתה - בטלה.

י"ג. תוצאות ההשמדה

השמדה פיזית של צוואה אינה רק "מעשה בידורי". יש להשמדת צוואה אפקט עצום. בהשמדת צוואה חוזרים לבמה היורשים על-פי דין, כדי לרשת את המצווה שאינו רוצה בהם, או הזוכים שעל-פי צוואה קודמת, שעליה התחרט מזמן. התוצאה: להשמדה יש רווח. היורשים על פיה מפסידים, אך יש מרוויחים אחרים.

י"ד. הוכחת צוואה שאינה במקור

כדי לקיים צוואה שהוגשה אך ורק בהעתק, יש לשכנע את בית-המשפט כי הצוואה אבדה ונעשה כל הדרוש כדי לאתרה, וכי לא מדובר בהשמדת המקור על-ידי המנוח, קרי, יש לסתור את חזקת ההשמדה.

יודגש, כי די בהוכחת המאמצים שנעשו לאתר את הצוואה על-פי נסיבות המקרה. כך למשל קיים בית-המשפט צוואה שהוגשה בהעתק¹¹. במקרה אחר¹² ביטל בית-המשפט העליון צו קיום צוואה שהוגשה בהעתק צילומי, משום שהראיות לא שכנעו כי יש לקיים את ההעתק, ולא נעשה הכל כדי לגלות את המסמך המקורי. אכן, קיימת חזקה שבעובדה, שאם לא נמצאה הצוואה אצל המנוח, חזקה שהשמדה¹³. ראה גם

¹¹ עז' (ת"א) 106460/03 עזבין המנוח ז.א. ז"ל נ' י.ג. תק-מש 2006(3), 437 (2006), כב' השופטת ט' סיון.

¹² ע"א 483/80 יורשי המנוחה רחל רוזנפלד ז"ל נ' צבי קלפנר, פ"ד לז(3), 552 (1983).

¹³ ע"א 27/86 היועמ"ש נ' יוסף סלבדור בילי זגה, פ"ד מב(4), 588 (1989).

מקרה אחר¹⁴ שבו קיים בית-המשפט צוואה על-אף שלא נמצאה, כי הוכח שמקור הצוואה היה בכליו של המנוח ולא יצא מידי. אולם בעניין אחר¹⁵ דחה כב' השופט ש' שוחט הוכחת צוואה, תוך שקבע שנטל השכנוע לשם הוכחת צוואה שאיננה, הוא גבוה מאשר במשפט אזרחי (CLEAR COGENT AND CONVINCING) (PROOF), מעין נטל ביניים שבין הליך אזרחי לפלילי, הסתברות גבוהה (HIGHLY PROBABLE) ולא עודף הסתברויות. לעומת זאת, בית-המשפט המחוזי קיבל ערעור וקבע כי העתק הצוואה יתקבל כראיה¹⁶. ואילו במקרה אחר¹⁷ נקבע כי בשאלת העדר היכולת להמציא את הצוואה במקורה, יש לבחון כל מקרה על-פי נסיבותיו.

ט"ו. צוואה חדשה

על-פי החוק עשיית צוואה חדשה מבטלת את קודמתה, גם אם אין ביטול מפורש של צוואה קודמת, אלא אם בצוואה החדשה יש רק הוספה (הוראת סעיף 36(ב) לחוק). אך מה קורה אם המצווה לא היה כשיר לעשות את הצוואה החדשה, או שהצוואה החדשה (שהיא בעצם האחרונה) מבוטלת מאחת העילות הקבועות בחוק (ראה לעיל)? במקרה כזה הצוואה הקודמת תישאר בתוקפה שכן היא לא בוטלה על-ידי הצוואה החדשה, וכך יכול ותתבטלנה "סידרה" של צוואות עד שנגיע לצוואה עתיקת

¹⁴ ת"ע 101658/05 הרב ש.מ. ואח' נ' א"ב ואח', פורסם באתר האינטרנט נבו (22.04.07), כב' השופט ש' שוחט.

¹⁵ ת"ע 16220/00 ח' ש' נ' ש' א', תק-מש 2003(2), 196, 199 (2003).

¹⁶ עמ"ש (מחוזי מרכז) 2183-09-07 ע.ע. נ' ח.ב., (לא פורסם), ניתן ביום 2.1.2008.

¹⁷ ע"א 4182/90 רענני נ' רענני, פ"ד מו(4), 348 (1992), דברי כב' הנשיא מ' שמגר.

יומין שאין כנגדה כל עילת התנגדות וזו הצוואה אשר תקויים. לכאורה קל ופשוט אבל בהחלט יתכן שאותה צוואה עתיקת יומין כלל אינה רצונו האחרון של המצווה שכן הנסיבות השתנו. נוספו או נפטרו ילדים, השתנו פרטי הרכוש, הצטרף או התגרש בן זוג ועוד שינויים משינויים שונים. כבר כאן אנו רואים את הבעייתיות של עריכת צוואות, שכן אין כללי התיישנות על עשיית צוואה וגם צוואה מלפני 30 שנה תהא בת-תוקף אם המצווה זכה להאריך ימים. במקרה מסויים¹⁸ נטען כי מדובר ב"צוואה שנשתכחה מן הלב", אך טענה זו נדחתה. ניתן להביא דוגמא לפיה הייל בטרם צאתו לקרב עשה צוואה בה הוריש את כל רכושו להוריו. כעבור שנים רבות כשנפטר, הוריו בחיים אך יש לו בת זוג וילדים. האם הם ירשו? מכיוון שאין התיישנות לצוואה הוריו הם היורשים. האם יש להציע התיישנות לצוואה? לנו נראה שכן. לפחות אחרי 30 שנה.

ט"ז. צוואה נגטיבית

מעשה שהיה כך היה: המנוחה שנהגה לעשות צוואות בזו אחר זו עשתה ביולי 25.12.2007 מסמך המבטל את כל צוואותיה הקודמות. היא עשתה זאת כדין, בהתאם לסעיף 36(א) לחוק הירושה, תשכ"ה-1965, הקובע כי ביטול צוואה ייעשה באחת הצורות לעשיית צוואה. במקרה זה הביטול היה כצוואה בעדים שעליה חתמה. במסמך הביטול היא פירטה רשימה של מועדי צוואות, בנוסף על ביטול כללי, אך לא כללה ברשימת צוואותיה, צוואה מיום 29.11.2007 שהוגשה לקיום. נקבע כי מסמך הביטול שעשתה המצווה תקף, אך אינו צוואה, שכן כל כולו נגטיבי, כי אין בו הוראה מעניקה וככזה אינו צוואה. הפסיקה אינה מכירה בצוואה שלילית, שכן צוואה חייבת

¹⁸ ע"א 178/65 בן טובים נ' דוויק, פ"ד כ(1), 113 (1966).

להיות מעניקה ולא מדירה. התוצאה היתה שבית-המשפט דחה את הבקשה של היורשים על-פי דין להכריז עליהם כיוורשים על-פי דין והורה כי תידון ההתנגדות לצוואה שעשתה ביום 29.11.2007.¹⁹

ייתכן ונכון היה לומר שאם המנוחה שוללת בצוואתה את יורשיה על-פי דין ואינה מעניקה דבר לאיש, הרי שאין זו צוואה והיא בטלה, כי אחרת אין לנו יורשים. אך בענייננו, המנוחה מבטלת צוואתיה ואינה שוללת דבר מאיש. לפיכך, הזכאים לרשת אותה הם יורשיה על-פי דין. לכן היה ראוי כבר עתה לקבוע כי לכאורה יש לה יורשים על-פי דין. כן היה צריך לקבוע שההתנגדות תסוב לעבר מסמך הביטול, שנעשה כצוואה בעדים, תוך העלאת הטענות הידועות כמו השתתפות בעריכה, השפעה בלתי-הוגנת, טעות, כפייה, חוסר כשירות, ועוד. שכן מסמך הביטול כמוהו כצוואה לכל דבר, שאם יבוטל, תקומנה כל צוואתיה הקודמות לתחיה.

י"ז. אי-כשירות לבטל צוואה

החוק קובע שמי שאינו יודע להבחין בטיבה של צוואה לא יכול לעשות צוואה והיא בטלה. אך מה יקרה אם הוא אינו כשיר לבטל את הצוואה, בין בדרך של עשיית צוואה חדשה או השמדה, אף אם ברור לנו שרצונו האמיתי היה לבטל את הצוואה? האם בית-המשפט יכול למלא אחר רצונו, שהרי מצווה לקיים את דברי המת? על-פי הוראות החוק, לא רק שבית-המשפט אינו יכול לעשות כן, אלא עליו לקיים את צוואתו הקודמת, שנראה בעליל שאין היא רצונו העכשווי.

¹⁹ ת"ע 42816-09-12 (משפחה ת"א) א.ר.א. ואח' נ' י.מ. ואח', תק-מש(2), 1080 (2013), כב' השופטת ט' סיון.

י"ח. השמדת צוואה שלא מדעת

יש מקרים בהם המנוח השמיד את הצוואה שלא מדעת, כי הוא לא היה כשיר לעשות כן, או היה תחת השפעה בלתי-הוגנת, או תחת השתתפות בביטול מצד יורשים בעלי עניין. האם אכן ניתן לטעון כי הוא לא היה כשיר בעת השמדת הצוואה, כך שהצוואה הזו בתוקף? ואם אכן כך, היכן נמצא את הצוואה שהושמדה? על כורחך אתה אומר, שהדרך של השמדת צוואה אינה ראויה, שכן, המצווה אינו נדרש על-פי חוק להשאיר עותק של הצוואה אותה השמיד. הדעת נותנת, ועוד נראה להלן, שהשמדת צוואה שנעשתה שלא כדין, כגון באונס או כפיה או בהשתתפות יורשים מקופחים, אין לה מרפא. מה יקרה אם יוכח שיוורשים מקופחים על-פי צוואה השפיעו על המצווה השפעה בלתי-הוגנת להשמיד את הצוואה הרעה להם ובכך לרשת על-פי דין או לזכות בצוואה מיטיבה קודמת? אם תתקבל תביעתם, כיצד יוכיחו האחרים את הצוואה שהושמדה, אם היא לא קיימת עוד פיזית? מי יכול להפריך את חזקת ההשמדה?

י"ט. השתתפות בעריכה בהשמדת צוואה

מעשה שהיה כך היה. המנוחים עשו צוואה שבה הורישו לבנם את מרבית רכושם (הנימוק לכך היה כי בנם רכש בכספו את דירתם מעמידר והם הבטיחו לו בתמורה את חלקם בבית ואת זכויות הבניה). לאחר שנים, עת ישן הבן לבטח על צוואתם, לקחה אחותו את ההורים אל עורך-הדין שעשה את הצוואה. היא והוריו לקחו מעורך-הדין את הצוואה ומאז אבדו עקבותיה. לאחר פטירתם ביקשה האחות צו ירושה ואילו הבן טען לצוואה שנעלמה. הבן ביקש להוכיח את הצוואה "בדרך אחרת" הקבועה בחוק, שהרי לא היה בידו העתק. רק בשלב מאוחר יותר (בערכאת הערעור) הוא טען

כי אחותו השתתפה בהשמדת הצוואה, בעת שהיא לקחה את ההורים (שלא היו ניידים) לעורך-הדין (בפעם הראשונה הם הגיעו אליו לאחר שעורך-הדין ערך את הצוואה בביתם), נכנסה עמם אליו וביקשה את הצוואות, ואחר-כך השמידה אותה יחד עם ההורים (המצווים). אין ספק כי מדובר בהשתתפות של האחות בהשמדה, המייצרת לנו, אוטומטית, יורשים חדשים, שכן בפעולת ההשמדה הפכה האחות ליורשת. האם זו לא השתתפות בעריכה, המונעת ממנה לרשת? חוק הירושה אינו נותן מענה לכך. במקרה זה, אכן, האחות ירשה. מעניין לציין כי בית-המשפט המחוזי בירושלים בחר שלא להתמודד עם "הבעיה הזו" ואמר:

"יתכן שבעת לקיחת הצוואות התלבטו המנוחים בדבר צוואתם, וברבות הימים החליטו כפי שהחליטו. הלכה למעשה, המועד בו הושמדו הצוואות אינו ידוע לנו. הידוע לנו הוא שהצוואות היו בידי המנוחים, וכעת, לאחר פטירתם, לא ניתן לאתרן. על בסיס זה קמה "חזקת ההשמדה" עליה מבוססת תוצאת פסק-דין של בית-משפט קמא, לאחר שלא הובאו ראיות משכנעות לסותרת. בית-משפט קמא אף מצא לכך תמיכה לחזקה הכללית בעובדות המקרה, משמדובר בצוואות אשר בעת עשייתן הפקידו עושיהן עותקים מהם בידי עורך-הדין, אולם לאחר שניטלו מעורך-הדין אין ראייה כי יופקדו אצל גורם אחר, לרבות המערער, אשר יודא קיומן במועד המתאים. משכך, העובדה שמשיבה 1, בתם של המנוחים, התלוותה אליהם למשרדו של עורך-הדין היקרי עת נטלו הצוואות, איננה מהווה השתתפות בהשמדת הצוואות או השפעה בלתי-הוגנת בעת ההשמדה כלל ועיקר.

בהקשר זה יוער, כי אף אילו נטילת הצוואות ממשרדו של עורך-הדין היקרי היתה מסווגת כאירוע השמדת הצוואות - ולא זה המצב; ואף אילו הוכח - ולא הוכח - כי התלוות משיבה 1 היתה כרוכה בהשפעה בלתי-הוגנת, הרי שלנוכח השנים שחלפו ממועד נטילת הצוואה עד למועד פטירת המנוחים, ספק אם היתה עומדת למערער טענת השפעה בלתי-הוגנת, לאור הוראת סעיף 31 לחוק הירושה, המורה על אי-ביטול של צוואה פגומה בחלוף שנה מן ההשפעה הבלתי-הוגנת, כאשר למצווה היתה אפשרות לבטל את הצוואה בתקופת שעד לפטירתו, והוא לא עשה כן.²⁰

על פסק-דינו של בית-המשפט המחוזי הוגשה בקשת רשות ערעור, שנדחתה²¹. נקבע כי העובדה שהמנוחים לקחו מעורך-הדין את העותקים החתומים, מוכיחה שהם ביקשו "לנקות" את משרדו של עורך-הדין מכל העתק ומכאן, שכוונתם היתה להשמיד את צוואתם. בית-המשפט נמנע מלהתייחס לקביעה של בית-המשפט המחוזי, כי העובדה שהאחות התלוותה למנוחים למשרדו של עורך-הדין, עת נטלו את הצוואות אינה מצביעה על השתתפות בהשמדת הצוואות או על השפעה בלתי-הוגנת מצידה. זאת, למרות שהתוצאה היא שהיא הפכה בכך ליורשת.

נימוקו של בית-המשפט המחוזי להעדר השתתפות בהשמדת הצוואות, או השפעה בלתי-הוגנת בעת ההשמדה, נובעת מכך שלא הוכח שדווקא אז "השמידו" המנוחים את הצוואות: "יתכן שבעת לקיחת הצוואות התלבטו המנוחים בדבר צוואתם וברבות

²⁰ ת"ע (משפחה יר') 45040/08 אלמונית ואח' נ' פלוני, לא פורסם, ניתן ביום 18.4.2010.
²¹ עמ"ש (מחוזי יר') 8078-06-10 פלוני נ' אלמונית ואח', תק-מח 2010(4), 22385 (2010).

הימים החליטו כפי שהחליטו. הלכה למעשה המועד בו הושמדו הצוואות אינו ידוע לנו". איך יוכיח אחרת מי שנפגע מכך? ואכן במקרה זה, כשל הבן להוכיח את ההשתתפות בהשמדה. ברור מפסיקה זו שאם יוכח שהיורש השתתף בהשמדת הצוואה או השפיע על המנוח השפעה בלתי-הוגנת כדי להשמידה, יבטל בית-המשפט את "ההשמדה" ויקיים את הצוואה. לשאלה האם יורשים על-פי דין, שהשתתפו בהשמדת צוואה, שלא נמצאה, פסולים לרשת - אין תשובה. על-פי החוק הקיים - הם יורשים כדין שלא כדין.

כ. סיכום

חוק הירושה אינו נותן מענה לבעיה שהועלתה במאמר זה, התוהה לגורלם של אלו שהשתתפו בעריכה, השפיעו השפעה בלתי-הוגנת על המצווה להשמיד את צוואתו ולתוצאות ההשמדה כאשר הצוואה עצמה אינה קיימת עוד פיזית. הוא הדין, בטענה לפיה בעת פעולת השמדת הצוואה המצווה לא היה כשיר כשירות נפשית להשמידה, שכן חוק הירושה מדבר אך ורק על מי שלא ידע להבחין בטיבה של צוואה בעת עריכתה. ייתכן שהכללים יהיו זהים, אולם טרם נקבעה הלכה בעניינים אלו. כפי שנאמר, על המחוקק לקבוע כי תוצאות ההשמדה כפופות לכללים של עשיית צוואה, כך שניתן יהיה לבטל השמדה מאותם כללים של ביטול צוואה וכן למצוא מענה לבעיה שהועלתה - היעדר הצוואה שהושמדה באופן בלתי-ראוי באופן פיזי. כך גם כאשר המצווה מבטל את צוואותיו הקודמות באמצעות מסמך ביטול כדין על-פי סעיף 36(א) לחוק, הרי שאז ניתן יהיה להגיש התנגדות לביטול כזה בכל אחת מהדרכים להתנגדות לצוואה.